

Een vergeten stem

Vrouwelijke slachtoffers
van seksueel geweld en het
forensisch medisch onderzoek
(Antwerpen, 1895-1925)

Jade De Lannoy

studeerde in 2022 af als historica binnen de onderzoeksgroep 'Cultuurgeschiedenis vanaf 1750' aan de KU Leuven. In haar masterscriptie onderzocht ze noties van lichaam, geest en gender in Antwerpse strafzaken rond zedenfeiten tussen 1895 en 1925.

Kaat Wils

is hoogleraar moderne Europese cultuurgeschiedenis aan de KU Leuven. Zij doet onderzoek naar de geschiedenis van de sociale en medische wetenschappen, onderwijs, gender en lichamelijkeid.

In 1915 vond er aan het Antwerpse Hof van Assisen een rechtszaak plaats tegen Jan Benoit Pieters. Hij werd beschuldigd van aanranding en poging tot verkrachting. De beschuldigde ontkende niet dat hij fysiek contact had gehad met het vijftienjarige slachtoffer in de zaak, Maria De Wachter. Jan werkte al enige tijd bij Maria's ouders in de slagerij, waar volgens hem een relatie tussen hen beiden startte. Dat verhaal werd door de getuigen in de zaak niet bevestigd: hoewel Jan altijd open was over zijn gevoelens voor Maria, bleken deze niet wederzijds. Familieleden en kennissen van de beide jongeren waren getuige van meerdere pogingen tot aanranding en verkrachting. Toch ontkende Maria tijdens haar verhoren elke vorm van fysiek contact met Jan, ook wanneer er werd verwezen naar niet-vrijwillig contact.¹ Waarom zou een vijftienjarig meisje, dat volgens verschillende getuigen slachtoffer werd van aanranding en poging tot verkrachting, de feiten voor de rechtbank en de jury ontkennen?

In dit artikel willen we aantonen hoe de juridische behandeling van misdrijven in verband met seksueel geweld in het begin van de twintigste eeuw fundamenteel getekend werd door culturele opvattingen over vrouwelijke seksualiteit. Vrouwelijke slachtoffers van seksueel geweld moesten kunnen bewijzen dat ze onschuldig waren, en dat was geen gemakkelijke taak. De heersende opvattingen over vrouwelijke seksualiteit waren hierbij van belang: vrouwen werden als seksueel passief beschouwd. Ze zouden door een man verleid willen worden, maar van zedelijke vrouwen werd verwacht dat ze die mannelijke avances wegwuifden. Als een vrouw toch seksuele handelingen onderging – zelfs onder bedreigingen – kon dit gebruikt worden om haar als immoreel te bestempelen. Rechtszaken met betrekking tot seksueel geweld hielden dan ook altijd een risico in voor het slachtoffer: wanneer er niet voldoende bewijs was om van aanranding van de eerbaarheid of verkrachting te spreken, kon de morele reputatie van het slachtoffer hieronder lijden met alle sociale repercussies van dien.

De juridische omgang met seksueel geweld in de negentiende en twintigste eeuw is in Nederland voornamelijk door historica Willemijn Ruberg onderzocht. In een artikel over verkrachtingszaken toonde ze bijvoorbeeld hoe de rechtszaal een aparte arena vormde waarin niet alleen het juridische kader, maar ook de relatie tussen artsen, juristen en leken, en ideeën over seksualiteit en gender bepaalden welke kennis over het lichaam relevant was, en hoe die kennis tot stand diende te komen.² Ook de Britse historica Joanna Bourke heeft hierop gewezen in haar pleidooi voor een intersectorale aanpak bij het bestuderen van de geschiedenis van seksueel geweld. De context waarin mensen leven en de relaties die ontstaan met andere mensen bepalen mede hoe men naar slachtoffers van seksueel geweld keek.³ Dat benadrukt ook Victoria Bates. In *Sexual Forensics in Victorian and Edwardian England* bestudeert ze de medicalisering van het lichaam van slachtoffers, met aandacht voor de specifieke juridische context waarin het medische onderzoek plaatsvindt.⁴ Voor België werd de rol van medische expertise in negentiende-eeuwse verkrachtingszaken al bestudeerd door Linde Tuybens.⁵ Ons onderzoek sluit hierbij aan, al ligt de chronologische focus op de periode rond 1900, wanneer de forensische geneeskunde zich in België als aparte discipline ontwikkelde.⁶

Voor dit artikel bestudeerden we 23 gerechtsdossiers met betrekking tot verkrachting die tussen 1895 en 1925 werden behandeld door het Antwerpse Hof van Assisen; een type rechtbank met volksjury, bevoegd voor de zwaarste misdrijven. De keuze voor dit type rechtbank impliceert in de praktijk dat alle slachtoffers die in dit artikel aan bod komen, seksueel minderjarig waren op het moment van de feiten.⁷ Bij de selectie van dossiers keken we niet alleen naar de aard van de aanklacht, maar ook naar de aanwezigheid van medische verslagen. Net als Julie Carlier, die eerder in *Historica* een artikel schreef over seksualiteitsbeleving aan de hand van correctionele strafzaken rond zedenfeiten in het interbellum, trachten we sociale en culturele opvattingen met betrekking tot seksualiteit in kaart te brengen.⁸ Anders dan Carlier richten we onze blik in het bijzonder op de vrouwelijke slachtoffers

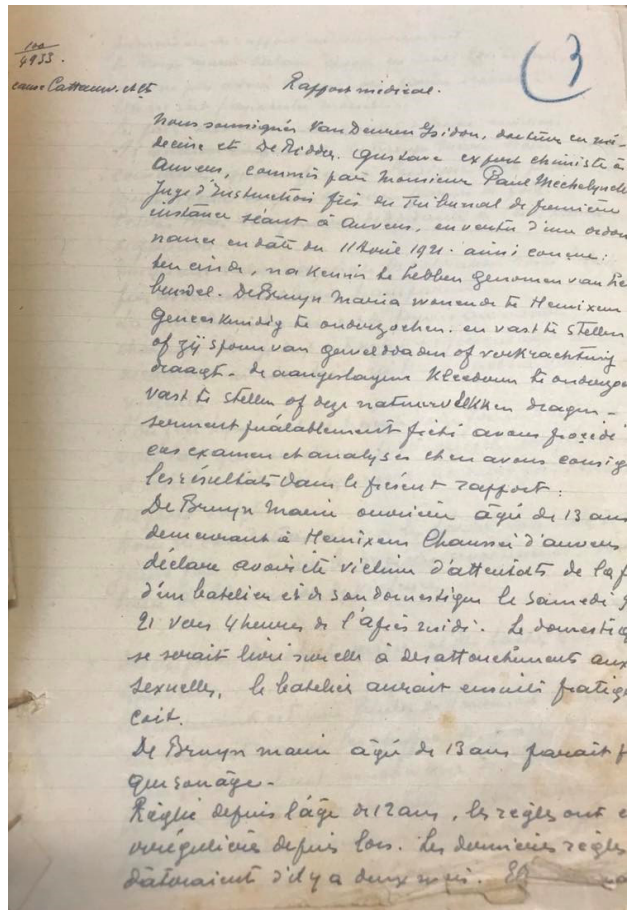
Gerechtsgebouw Antwerpen, 1892

Bron: Felixarchief, Stadsarchief Antwerpen

van seksueel geweld en op één actor die een diepgaande invloed had op de perceptie van het slachtoffer: de gerechtsarts die werd aangesteld om het lichaam van het slachtoffer te onderzoeken. Aan de hand van een inhoudelijke analyse en een discoursanalyse van de dossiers onderzoeken we hoe cultureel bepaalde denkbeelden rond vrouwelijke seksualiteit rechtszaken betreffende seksueel geweld beïnvloedden. Wat gerechtsartsen precies onderzochten, welke taal ze hanteerden en hoe ze het lichaam en de geest van het slachtoffer met elkaar in verband brachten, bepaalde mee de uitkomst van de rechtszaak. Ook vrouwelijke slachtoffers hadden een stem, al was het maar door op deze denkbeelden te anticiperen.

Strafzaken rond zedenfeiten: het juridische kader

We vermeldden reeds dat rechtszaken in verband met seksueel geweld een risico vormden voor het slachtoffer: wanneer er onvoldoende bewijs was om zedenfeiten aan te tonen, kon dit de morele reputatie van het slachtoffer schaden. Dit kwam onder andere door het onduidelijk wetgevend kader waarin deze zaken voorkwamen. In 1867 werd het voormalige, uit de Franse tijd stammende wetboek vervangen door het eerste Belgische strafwetboek. Hierin werd gepoogd om zowel aanranding van de eerbaarheid als verkrachting duidelijker te definiëren. Zo was er vanaf 1867 juridisch sprake van verkrachting wanneer ongewettigde – ofwel buitenhuwelijkse – geslachtsgemeenschap had plaatsgevonden en waarbij geweld, bedreigingen, list of misbruik voorkwam. Bovendien moest de geslachtsgemeenschap ook van vaginaal-peniale aard zijn, en moest het slachtoffer zich voldoende verzet hebben. Aanranding van de eerbaarheid kon, in tegenstelling tot een verkrachting, wél binnen een huwelijk plaatsvinden. Het geslacht van de beschuldigde en het slachtoffer was hier niet relevant. Wanneer er sprake was van ‘tegennatuurlijke’ seksuele handelingen binnen een huwelijk (handelingen die geen conceptie tot gevolg konden hebben), was het mogelijk de partner te beschuldigen van aanranding. Aanranding werd geacht steeds gepaard te gaan met ernstige bedreigingen en/of geweld, waar het slachtoffer zich in de mate van het mogelijke tegen moest verzetten.⁹

Medisch rapport over Maria De Bruyn.

Bron: RAB, HA ANTW, 3316: zaak Catteeuw en Desaever (1921)

Ondanks de pogingen om verkrachting en aanranding van de eerbaarheid duidelijk te definiëren, bleven er na 1867 verschillende discussiepunten bestaan. Zo werd bijvoorbeeld de notie van ‘toestemming’ in vraag gesteld: de afwezigheid hiervan was een cruciaal element bij een verkrachting of aanranding, maar het was niet duidelijk hoe de afwezigheid van toestemming concreet beoordeeld moest worden. Bij het toestemmingsvraagstuk werd eveneens verwezen naar de seksuele reputatie van het slachtoffer: wanneer er een mogelijkheid was dat het slachtoffer niet over een goede moraliteit beschikte, kon dit door de verdediging als verzachtende omstandigheid worden gebruikt. Daarnaast heerste bij sommige juristen het idee dat een volwassen vrouw met vastberaden verzet niet verkracht kon worden. Een tweede discussiepunt had betrekking op de vage omschrijving van ‘geslachtsgemeenschap’ in het wetboek: het was bijvoorbeeld niet duidelijk of men van geslachtsgemeenschap kon spreken wanneer het slachtoffer niet volledig gepenetreerd werd. Door de onduidelijkheid in het strafwetboek konden beschuldigen nog tot 1928 van deze ruimte voor interpretatie gebruik maken om hun onschuld aan te tonen.¹⁰ Vanaf de invoering van een kindbeschermingswet in 1912 werden kinderen jonger dan zestien jaar niet in staat geacht toestemming te geven. Alle seksuele handelingen met minderjarigen werden in theorie

strafbaar gesteld, waardoor men vervolgd kon worden voor “met verkrachting gelijkgestelde feiten”. De mogelijke straffen lagen ook hoger wanneer het slachtoffer in een zaak rond seksueel misbruik een kind was.¹¹

De gerechtsarts: genderideologie verknoopt met professionele ambities

In de negentiende eeuw vond er een proces van professionalisering en specialisering plaats binnen de geneeskunde. Gerechtelijke geneeskunde werd aan het einde van de eeuw een aparte discipline. Door middel van nieuwe technieken zoals microscopisch onderzoek, kon de arts zich in strafzaken als deskundige profileren.¹² Bij verkrachtingszaken onderzocht hij – het ging in de praktijk exclusief om mannen, ook al hadden vrouwen sinds 1890 toegang tot het medisch beroep – niet alleen fysieke letsels, maar claimde hij ook objectieve uitspraken te kunnen doen over de maagdelijkheid en de seksuele maturiteit van het slachtoffer. Zoals uit het onderzoek van Tuybens blijkt, was dit vroeger in de negentiende eeuw nog niet het geval. Artsen onderzochten toen enkel die zaken die hen door de onderzoeksrechter werden opgedragen. Aan het einde van de eeuw bestudeerden artsen geregeld meer dan wat de onderzoeksrechter had gevraagd en gaven ze al dan niet expliciet ongevraagd advies met betrekking tot de schuldvraag.¹³

Om het objectieve en wetenschappelijke karakter van het medisch onderzoek te benadrukken, hanteerde de gerechtsarts een soort stappenplan. Uiteraard was de intensiteit van het medisch onderzoek afhankelijk van de aard van de feiten. Wanneer er sprake was van fysieke verwondingen of wanneer het slachtoffer mogelijk een venerische ziekte had overgenomen van de beschuldigde werd zij uitgebreid onderzocht. In zaken waarbij het slachtoffer nauwelijks tot geen fysieke schade had opgelopen, was het medisch onderzoek en bijgevolg ook het verslag minder gedetailleerd. Toch zijn er een aantal elementen die in zowat alle medische verslagen zijn terug te vinden. Zo startte elk rapport met de aanstelling van de gerechtsarts die het onderzoek moest uitvoeren, gevolgd door de opdracht die door de onderzoeksrechter was opgesteld. In de meeste gevallen moest onderzocht worden of het slachtoffer sporen van verkrachting of geweld droeg, ontmaagd was en/of leed aan een geslachtsziekte. Op enkele uitzonderingen na werd voor deze opdracht één arts aangesteld.

Een tweede stap in het medisch onderzoek was het bestuderen van het lichaam van het slachtoffer, waarbij vooral reproductieve organen onderzocht werden om sporen van seksueel geweld vast te stellen. In deze stap in het medisch onderzoek zijn verschillende voorbeelden terug te vinden waaruit blijkt dat artsen zichzelf steeds meer zeggenschap toekenden.¹⁴ Zo werd er in de medische praktijk geen verschil gemaakt tussen kinderen en volwassenen. Historica Victoria Bates maakte in haar werk over Engeland al een onderscheid tussen seksuele volwassenheid en seksuele maturiteit: de eerste term is een theoretisch begrip dat de juridische *age of consent* aanduidt, terwijl de tweede term een sociaal geconstrueerd en dynamisch begrip is. Medische experts onderzochten drie elementen die seksuele maturiteit

zouden aantonen: de fysieke mogelijkheid tot voortplanten, het vermogen om seksuele sensaties te beleven en het vermogen om seksuele handelingen volledig te begrijpen.¹⁵ Ook in België speelde de seksuele maturiteit van vrouwelijke slachtoffers een belangrijke rol in de gerechtelijke geneeskunde.

De drie genoemde elementen werden in de meerderheid van de door ons bestudeerde verslagen van gerechtsartsen onderzocht om – veelal impliciet – de seksuele maturiteit van het slachtoffer aan te kaarten. Het belang dat gerechtsartsen hechtten aan de notie van seksuele maturiteit, kan begrepen worden in het kader van dominante opvattingen over verkrachting – verkrachtingsmythes – die in de bredere samenleving aanwezig waren.¹⁶ Een voorbeeld hiervan is de overtuiging dat volwassen vrouwen die op het moment van de verkrachting of aanranding bij bewustzijn waren, niet als slachtoffer beschouwd kunnen worden. Zij zouden in staat zijn geweest om zich te verzetten tegen een verkrachting of aanranding zonder geweld. Wanneer een meisje van twaalf jaar op het moment van de feiten dus seksueel nog niet volwassen of wettelijk meerderjarig was, maar wel over seksuele maturiteit beschikte, zou zij mede verantwoordelijk kunnen zijn voor de verkrachting of aanranding en zou aan haar slachtofferschap getwijfeld worden. Dat was onder andere het geval in de zaak tegen Catteeuw en Desaever, die in 1921 beschuldigd werden van de verkrachting van de dertienjarige Maria De Bruyn. De gerechtsarts concludeerde dat het meisje over “gezonde seksuele delen” beschikte die geen tekenen van geweld vertoonden. Aangezien het idee heerste dat penetratie bij een seksueel immatuur kind niet mogelijk was zonder duidelijke fysieke schade, kon op die manier seksuele maturiteit vastgesteld worden. Dit speelde een rol in het verloop van de zaak. Zo argumenteerde de procureur-generaal:

“Het gedrag van Maria De Bruyn laat te wensen. In den loop van het onderzoek heeft ze verklaart (sic) dat zy noch geweld, noch bedreigingen ondergaan heeft van weze de twee beschuldigten. Het lichaamelyk onderzoek aan het welk zy onderworpen is geworden den 24 mei 1921, heeft niet bestatigd dat zy ontmaagd is, noch sporen van geweld noch kneuzingen vastgesteld.”

De twee beschuldigten werden vrijgesproken.¹⁷

In Belgische zedenzaken hadden gerechtsartsen weinig aandacht voor het intellectuele vermogen van het slachtoffer. Wel werd regelmatig nagegaan of het gedrag van het slachtoffer overeenkwam met haar leeftijd, maar een echte mentale evaluatie van het slachtoffer werd in geen enkele van de door ons bestudeerde dossiers teruggevonden. Wellicht kan dit verklaard worden vanuit het zeer prille stadium van ontwikkeling waarin de forensische geneeskunde zich in België bevond. Van een focus op forensische psychiatrie was rond de eeuwwisseling nog geen sprake.¹⁸ Dat was anders in Nederland, waar, zoals Ruberg aantoonde, slachtoffers van verkrachting meermaals met histerie of andere mentale afwijkingen werden gediagnostiseerd.¹⁹ Op die manier kon

de verdediging vervolgens het “leugenachtige karakter” van de vrouw in kwestie in haar voordeel gebruiken. Hoewel het mentale vermogen van het slachtoffer in de Belgische context niet uitgebreid werd onderzocht, betekent dit niet dat er geen verband werd verondersteld tussen lichaam en geest. Door het sociaal geconstrueerde begrip van seksuele maturiteit werden fysieke kenmerken zoals schaamhaar, menstruatie en borstontwikkeling gelinkt aan psychologische capaciteiten zoals toestemming en verzet.

De concepten van seksuele volwassenheid en seksuele maturiteit waren ook belangrijk bij het bepalen van de maagdelijkheid van het slachtoffer. Hoewel de geneeskunde maagdelijkheid tegenwoordig veeleer als een sociaal-culturele constructie dan een fysieke realiteit beschouwt, was het een belangrijk begrip in de gerechtelijke geneeskunde in de vroege twintigste eeuw. Uit onderzoek van Ruberg bleek ook dat het belang van maagdelijkheid van het slachtoffer in negentiende-eeuwse forensische handboeken alsmat groter werd: lichamelijke factoren zoals strakke schaamlippen, een smalle clitoris en een onbeschadigd hymen waren mogelijke indicatoren om dit te bewijzen. Anders dan de forensische handboeken deden vermoeden, werd in de Nederlandse gerechtsdossiers amper melding gemaakt van de maagdelijkheid van het slachtoffer.²⁰ Het verschil met de Belgische context is dan ook opmerkelijk: in alle geraadpleegde gerechtsdossiers die een medische expertise bevatten, werd door de gerechtsarts onderzocht of het slachtoffer nog maagd was – al dan niet op vraag van de onderzoeksrechter. Vooral bij meisjes en vrouwen die als seksueel volwassen of seksueel matuur beschouwd werden, stond maagdelijkheid symbool voor goede zeden en moraliteit. Wanneer een gerechtsarts bepaalde dat een vrouwelijk slachtoffer ontmaagd was, moest zij kunnen aantonen dat dit zonder toestemming was gebeurd en dat ze zich zo veel als mogelijk had verzet. Indien hier onvoldoende bewijs voor was, dreigde reputatieschade voor het slachtoffer.

Het opmerkelijke verschil tussen België en Nederland kan wellicht gedeeltelijk worden verklaard door het verschillende juridisch systeem. In Nederland was er geen jury die over de (on)schuld van een beklaagde moest beslissen, en was het de rechter die op basis van getuigenissen van slachtoffers, beklaagden en derde partijen een oordeel over de zaak velde. In een onderzoek naar rechtszaken met betrekking tot seksueel geweld na 1930 toonde Lara Bergers aan dat er zelden medische rapporten werden gevraagd en dat rechters er bovendien vaak niet rekening mee hielden. Dit was anders in België. Hoewel het juryoordeel nergens schriftelijk gemotiveerd werd, is het aannemelijk dat, net als in Duitsland of Engeland, volksjury's een groot gezag toekenden aan getuigenissen van experts.²¹ Het verslag van gerechtsartsen had in de Belgische context een aanzienlijke invloed op de uitkomst van de zaak. De grote gerichtheid van Belgische gerechtsartsen op de maagdelijkheid van het slachtoffer kan ook begrepen worden binnen de dominante katholieke cultuur in België, waar een cultus van de maagd Maria een centrale rol speelde.²²

In de derde en optionele stap van het medisch onderzoek werden, op vraag van de onderzoeksrechter, specifieke fysieke letsels en een mogelijke zwangerschap onderzocht.²³ Ten slotte rondde de gerechtsarts het medisch rapport af met een puntsgewijze conclusie waarin hij de belangrijkste onderzoeksresultaten herhaalde en een antwoord formuleerde op de vragen die door de onderzoeksrechter waren gesteld. Vaak gaf de gerechtsarts – en vanaf de twintigste eeuw steeds meer – ongevraagd advies met betrekking tot de (on)schuld van de beschuldigde en de mogelijke verantwoordelijkheid van het slachtoffer.²⁴

Hoewel gerechtsartsen geen effectieve beslissingsmacht hadden in strafzaken, kenden zij zichzelf steeds meer autoriteit toe. Dit kon voornamelijk door drie terugkerende elementen: de gerechtsarts kon de letsels van het slachtoffer bestuderen en bepalen of fysieke wonden geldig bewijs waren voor een aanranding of verkrachting. Daarnaast kon hij ook de seksuele maturiteit van het slachtoffer vaststellen, wat toeliet om over de mate van ‘verantwoordelijkheid’ van het slachtoffer te oordelen. Ten slotte kon de arts zijn rol in de gerechtelijke procedure vergroten door de maagdelijkheid van het slachtoffer te bepalen.

Hoewel de gerechtsarts enkel een adviserende rol had, hechtte de jury veel belang aan het medisch verslag. De objectiviteit ervan werd niet in vraag gesteld. Wellicht deelde de jury in sterke mate de genderideologie die er aan ten grondslag lag. Dit gebeurde impliciet: gerechtsartsen gaven zelden een duidelijke mening over het morele karakter van slachtoffers. Wel lieten ze zich, zoals eerder aangetoond, uit over de seksuele maturiteit van slachtoffers, wat een impliciete link met een mogelijke verantwoordelijkheid veronderstelde. Daarnaast beschreven ze regelmatig de passieve houding van de slachtoffers, zoals in de zaak tegen Carolus Van Nuffel, waarbij de arts het had over Cathérine en Léonie Van Nuffel die “de daad één of meerdere keren hadden ondergaan”. Dit taalgebruik impliceert dat de slachtoffers zich niet verzet hadden, en daardoor dus mogelijk deels verantwoordelijk waren voor de feiten. De jury sprak de beschuldigde dan ook vrij voor de gepleegde feiten.²⁵ Zowel de gerechtsartsen als de leden van de jury leefden in een context waarin vrouwen als seksueel passief werden voorgesteld en aan specifieke morele verwachtingen moesten voldoen. Die morele verwachtingen werden regelmatig door (onder andere) gerechtsartsen tegen de slachtoffers ingezet. Maar ook de slachtoffers zelf gebruikten hun positie en stem om op die verwachtingen van de maatschappij in te spelen en hun morele reputatie te verdedigen.

Het vrouwelijke slachtoffer en de verdediging van de eigen morele reputatie

Daar ook (vrouwelijke) slachtoffers van seksueel geweld een stem hebben en over agency beschikken, werd niet alleen in het verleden maar ook lange tijd in het historisch onderzoek over het hoofd gezien. In de Belgische historiografie werd het perspectief van het slachtoffer in zedenzaken amper bestudeerd. In de internationale literatuur komt het onderwerp slechts bij enkele auteurs aan bod.²⁶ Dat historici hier

lange tijd geen oog voor hebben gehad, heeft ongetwijfeld te maken met een lang heersende overtuiging dat vrouwelijke slachtoffers van seksueel geweld in alle opzichten slachtoffer waren en geen handelingsvrijheid bezaten. De uitdagingen van het bronnenmateriaal verklaren wellicht ook waarom dit onderzoek pas laat op gang kwam. De gerechtsdossiers en verslagen van medische experts bevatten weinig informatie die van het slachtoffer zelf afkomstig is. Bovendien werden getuigenverklaringen van slachtoffers, zoals Carlier al aantoonde, gestuurd door vragen die de onderzoeksrechter had opgesteld. Ze werden ook nog eens geredigeerd door de dienstdoende klerk die de verklaring neerschreef. Toch blijft de inhoud van de getuigenverklaringen en van de medische dossiers betekenisvol. De teksten tonen hoe slachtoffers van seksueel geweld het dominante discours met betrekking tot vrouwelijke seksualiteit en moraliteit overnamen en dit in hun voordeel trachtten te gebruiken.

Zoals vermeld, werd er in de medische verslagen van Belgische gerechtsdossiers geen rekening gehouden met de mentale toestand van het slachtoffer. In tegenstelling tot de Nederlandse gerechtsartsen zochten Belgische experts niet naar signalen van histerie om het leugenachtig karakter van slachtoffers aan te tonen. In plaats daarvan zochten ze naar lichamelijke kenmerken die met een zekere mate van verantwoordelijkheid in verband konden worden gebracht. Gerechtsartsen hielden geen rekening met de mogelijke psychologische of fysieke gevolgen van een lichamelijke onderzoek. Zo werd de achtjarige Jeanne Marinus, die in september 1919 verkracht was door Petrus Meerbergen, op 24 februari 1920 door een gerechtsarts onderzocht. Dokter Leclef vermeldde in het dossier dat het kind onmiddellijk begon te wenen bij de geringste aanraking met de hand en dat haar grote schaamlippen en de ingang van de vagina rood waren. De arts noteerde niet waarom het meisje begon te wenen en stond hier verder niet bij stil. Het was voor hem ook geen aanwijzing dat er seksueel geweld had plaatsgevonden. De arts focuste zich voornamelijk op lichamelijke sporen van geweld en materiële schade aan de kleren van het slachtoffer.²⁷

Een eerste factor die de ervaring van het slachtoffer tijdens het medisch onderzoek kon beïnvloeden, was de relatie tussen het inwendig onderzoek en de zogenaamde moraliteit van de patiënt. Ornella Moscussi toonde in haar werk al aan dat er in de negentiende eeuw veel controverse ontstond rond het gebruik van het speculum tijdens het gynaecologisch onderzoek. Zeker wanneer de patiënten jonge en ongehuwde meisjes waren, zouden ze hierdoor hun onschuld verliezen en wellustige verleidsters worden die hun moraliteit en goede zeden kwijt zouden raken. Daarnaast heerste het idee dat het speculum het maagdenvlies zou aantasten. Om dit te voorkomen werd een handmatig vaginaal onderzoek uitgevoerd waarbij het hymen niet beschadigd zou worden.²⁸ Het is deze techniek die in veel van de door ons onderzochte medische verslagen terugkomt. Ongetwijfeld was dit voor veel meisjes en vrouwen een bijzonder onaangename ervaring, al was het maar omdat de gerechtsartsen altijd mannelijk waren en in hun rapporten slachtoffers als onderzoeksobjecten beschouwden.

Ook het aantal onderzoeken dat het meisje in kwestie moest ondergaan, en de wijze waarop de inhoud ervan werd verbonden met haar veronderstelde moraliteit, tekende de ervaring van het slachtoffer. Blanche Steenweg, bijvoorbeeld, werd op 24 mei 1919 voor het eerst onderzocht door de medische expert. Er werd onderzocht of ze sporen van verkrachting droeg, waarna de gerechtsarts in een verslag van een pagina concludeerde dat het meisje ontmaagd was. Nadat haar broer later verklaarde dat het meisje zich zou hebben “overgegeven” aan masturbatie, werden twee gerechtsartsen aangesteld om haar in mei 1920 opnieuw te onderzoeken en hun “mening te geven over de waarschijnlijkheid dat de klaagster zich zou hebben overgegeven aan min of meer talrijke vleeselijke betrekkingen (met oog op zedelijk gedrag)”. De beklagde werd uiteindelijk wel schuldig bevonden door de jury, nadat het medisch verslag aantoonde dat er bij Blanche geen geregelde masturbaties plaatsvonden. Toch is de samenstelling van het medisch dossier opvallend: in tegenstelling tot het beknopte eerste onderzoek, telde het tweede verslag zes pagina’s en was het erg gedetailleerd. Het lichaam van Steenweg werd hierbij gepathologiseerd: masturbatie was namelijk niet enkel een kenmerk van degeneratie, maar kon ook een teken van vroegtijdige ontwikkeling zijn. Dit zou dus eventueel het immorele karakter van het meisje – die over de *age of consent* beschikte – kunnen aantonen. De angst om als immorele vrouw weggezet te worden door mannelijke artsen, was dus in zekere mate gegronde zorgde er wellicht voor dat veel vrouwen en meisjes geen aangifte deden van zedenfeiten.²⁹

Slachtoffers werden niet enkel door gerechtsartsen als potentieel verantwoordelijk benaderd. Ook in de rest van de gerechtelijke procedure kwamen ze in contact met (mannelijke) juristen en een jury die het ‘morele karakter’ van de vrouw in kwestie in vraag stelden. Dat was bijvoorbeeld het geval in de zaak tegen Frans Helsen, waarbij de procureur-generaal de vraag stelde waarom het slachtoffer niet vroeger aangifte had gedaan. Uit het verrichte onderzoek bleek dat het jonge meisje erg bang was voor haar vader. De procureur-generaal concludeerde hieruit: “Zy kon niet vermoeden dat zy kwaad deed.” Het slachtoffer werd zo toch in grote mate verantwoordelijk gesteld voor zedenfeiten. Ook in de zaken tegen Catteeuw, Desaeveer en Steenweg werden de slachtoffers expliciet als immoreel voorgesteld door de procureur-generaal.³⁰

Omdat de sociale beeldvorming over het slachtoffer in deze zaken (minstens) even belangrijk was als de beeldvorming over de beschuldigde, was het van groot belang dat de getuigenverklaringen van het slachtoffer hun morele reputatie niet in twijfel konden brengen. Carlier toonde reeds aan dat slachtoffers zelf een belangrijke rol speelden in het narratief dat over hen gevormd werd.³¹ Ook uit onze bronnenanalyse blijkt dat slachtoffers *grosso modo* drie mogelijke narratieven hanteerden. Door middel van die narratieven anticepeerden zij op de sociaal geconstrueerde denkbeelden over vrouwelijke seksualiteit en trachtten ze zich zowel proactief als zedig en moreel te profileren.

Een eerste element dat regelmatig voorkomt in getuigenverklaringen van slachtoffers is de notie van verzet. Slacht-

offers vertelden dat ze zich fysiek verzet hadden, geweigerd hadden om op de bevelen van de beschuldigde in te gaan of dat ze luid geschreeuwd hadden. Zo verklaarde Bertha Liers bijvoorbeeld meermaals dat ze geweigerd had om op de “vuile manieren” van Jozef Seneelen in te gaan, dat ze geschreeuwd had en zich had verzet, maar dat niets hielp.³² Een tweede element dat vaak werd aangehaald, is angst. Zeker wanneer niet kon worden aangetoond dat de slachtoffers zich hadden verzet, kon angst voor verwondingen hier een logische verklaring voor zijn. Dit was des te meer het geval wanneer het slachtoffer de beschuldigde goed kende of wanneer ze een biologische band hadden. In de zaak tegen Petrus De Graeve, die beschuldigd werd van aanranding en verkrachting van zijn kinderen, verklaarden alle kinderen dat ze bang waren voor hun vader. Terwijl de vader in voorhechtenis zat, hield Hélène, de oudste dochter, hem per brief op de hoogte over de toestand van de kinderen. Ook hier zien we hoe een slachtoffer nooit alleen maar slachtoffer was, maar tegelijk ook gevoelens van verbondenheid kon uiten of strategisch kon anticiperen op een mogelijke terugkeer van de vader.³³ Een derde element dat in de getuigenverklaringen aan bod kwam, was het ontkennen of minimaliseren van de feiten. Het gaat hier dan voornamelijk over minderjarige meisjes die zelf geen aangifte wilden doen, maar die door het gerecht of hun familie gedwongen werden om hun verhaal te vertellen. Helaas kon dat in hun nadeel uitpakken. Maria De Bruyn ontkende bijvoorbeeld zelf dat er vergaand fysiek contact geweest was met Catteeuw en Desaever om haar morele reputatie te redden. Ze was op het moment van de feiten nog maar dertien jaar, maar verschillende elementen in haar medisch dossier verwezen naar een seksuele maturiteit. Daarnaast werd haar zedig karakter door zowel de medisch expert als de procureur-generaal openlijk in vraag gesteld. In haar geval was het ontkennen van de feiten dus voordeliger dan zelf als moreel verantwoordelijk uit deze zedenzaak te komen. Zowel Catteeuw als Desaever werden vrijgesproken, en uit de verklaring van de procureur-generaal kan worden afgeleid dat men De Bruyn mede verantwoordelijk achtte voor de vermeende feiten.³⁴

Anders dan vaak is aangenomen, valt de rol die slachtoffers zelf speelden in zedenzaken niet te onderschatten. Wat ze wel, of net niet zeiden – in onder andere de getuigenverklaringen – moet als een actief proces beschouwd worden waarbij ze inspeelden op sociale en culturele verwachtingen in de samenleving. Door al dan niet aangifte te doen en door spontane reacties zoals verzet en angst aan te halen in hun ondervragingen, konden ze zichzelf en hun reputatie op een actieve manier verdedigen. In de twintigste eeuw vond een verschuiving plaats, zo stelt Bourke, waarbij de individuele identiteit van zowel het slachtoffer als de beschuldigde belangrijker werden. Een verkrachting of aanranding van de eerbaarheid was dus niet meer enkel een aanval op de eer van de familie van het slachtoffer, maar werd eveneens een aanval op de individualiteit en de emotionele toestand van het slachtoffer. Die individualiteit – het gedrag en de emoties van het slachtoffer – was een belangrijke factor in het beoordelen van de beschuldigingen.³⁵ Vooral nog leek deze evolutie vooral

Vader 16

Ik laat U weten van hetgeen ik ingetrokken heb, en hetgeen ik heb uitgegeven. Hetgeen ik ingetrokken heb op 3 weken dat is 165 frank en heb 166.66 frank uitgegeven, dan blijft er nog 1.66 fr. te kost maar dat zal ik U effen laten. ik heb uitgegeven voor den bakker, huishuur, lont 8 weken, verzekering 8 weken, kosten van den tram, Brood en Brood voor de 2 mannen, en licht en vuur hun eten op 3 weken is niets te sech. Louis en Lore is van kosten af bij mij in den kost, en dat is niets te sech voor 2. Van 40 fr. heb ik sech, en dat boven ik nog voor het profijt voor U, dat alles effen is, dat ik nu het geld ga om laten. zal ik het U geven, maar de kosten in mijnen tram mocht en er af.

Eerste pagina van een brief die Hélène De Graeve aan haar vader schreef in 1922. Bron: RAB, HA ANTW, 3342: zaak De Graeve

de druk op jonge meisjes te versterken om ten allen prijzen te ontkennen dat er fysiek contact was geweest, ook al waren zij onmiskenbaar slachtoffer van seksueel geweld.

Conclusie

Dit artikel startte met het verhaal van Maria De Wachter, een vijftienjarig meisje dat elke vorm van fysiek contact met beklaagde Jan Benoit Pieters ontkende ondanks verschillende getuigenverklaringen die bevestigden dat de man in kwestie haar lastig viel. Waarom ontkende ze dan toch die feiten? Het was voor het slachtoffer niet enkel een zaak over aanranding, maar het was eveneens een zaak die haar morele reputatie op het spel zette. De verklaringen van Pieters suggereerden dat het om een wederzijdse relatie ging, en die verklaringen vormden een te groot risico voor het slachtoffer. Zij kende namelijk de culturele en sociale verwachtingen in de maatschappij, de heersende ideeën over vrouwelijke seksualiteit en de bestaande verkrachtingsmythes. Door het ontkennen van de feiten kon De Wachter het narratief over zichzelf en haar reputatie actief controleren. Dat deed niet alleen zij: slachtoffers van zedendelicten gebruikten wel vaker het bestaande discours rond seksualiteit, en zetten het op strategische manieren in om zichzelf te verdedigen. Het idee dat slachtoffers geen rol speelden in deze zaken en dat ze de

gerechtprocedure passief ondergingen, moet dus grondig genuanceerd worden.³⁶

Ook artsen stonden onder invloed van sociaal-culturele denkbeelden in verband met (vrouwelijke) seksualiteit, die ze op hun beurt door middel van hun onderzoek en medische verslagen bevestigden. Zo werden slachtoffers van seksueel geweld in medische verslagen gereduceerd tot een passief onderzoeksobject. In de Belgische rechtspraak was er geen interesse voor de ervaringen of de mentale toestand van de vrouwen in kwestie; enkel hun lichaam vormde het object van het onderzoek. Daarnaast was de invloed van de cultureel gevormde verkrachtingsmythes ook in het medisch onderzoek op te merken: door een onderscheid te maken tussen seksuele volwassenheid en seksuele maturiteit werd er ingespeeld op het idee dat meisjes of vrouwen die voldoende ontwikkeld waren, in staat geweest moesten zijn om zich te verzetten. Fysieke elementen werden hierbij aan morele karakteristieken gelinkt, waardoor er een groot deel van de verantwoordelijkheid bij het slachtoffer gelegd kon worden.³⁷

Slachtoffers van seksueel geweld werden tijdens het gerechtelijk onderzoek geconfronteerd met culturele opvattingen over vrouwelijke seksualiteit en verkrachtingsmythes die ook de visies van gerechtartsen kleurden. Ze moesten zich telkens verantwoorden en hun eigen morele reputatie trachten te verdedigen, zelfs wanneer er getuigen waren of wanneer ze de juridische leeftijd van seksuele volwassenheid nog niet bereikt hadden. Het is een vergeten, maar desalniettemin cruciale stem in de geschiedenis van seksueel geweld en van genderverhoudingen in het algemeen.

- 1 Rijksarchief België in Beveren (RAB), *Hof van Assisen, Antwerpen (HA ANTW)*, nr. 3208: zaak Pieters Jan Benoit (1915).
- 2 W. Ruberg, 'Onzekere kennis. De rol van forensische geneeskunde en psychiatrie in Nederlandse verkrachtingszaken (1811-1920)', *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis* 9:1 (2012) 87-110.
- 3 J. Bourke, 'Police Surgeons and Sexual Violence: A History', *The Lancet (British Edition)* 390:10094 (2017) 548-549; J. Bourke, *Disgrace: Global Reflections on Sexual Violence* (Pirai 2022) 20-21.
- 4 V. Bates, *Sexual Forensics in Victorian and Edwardian England: Age, Crime and Consent in the Courts* (Londen 2015).
- 5 L. Tuybens, *Verloren Intimiteit: Medische expertise bij aanrandings- en verkrachtingszaken in België (1850-1900)* (Onuitgegeven meesterproef KU Leuven 2017).
- 6 Dit artikel is gebaseerd op het onderzoek van J. De Lannoy, *Stilte in de rechtbank. Lichaam, geest en gender in Belgische strafzaken rond zedenfeiten tussen 1895 en 1925*, (onuitgegeven meesterproef KU Leuven 2022).
- 7 L. Stevens, *Strafrecht en seksualiteit: de misdrijven inzake aanranding van de eerbaarheid, verkrachting, ontucht, prostitutie, seksreclame, zedenschennis en overspel* (Antwerpen 2002) 173-176.
- 8 J. Carlier, 'Seksuele geschiedenis 'van onderuit'. Een casestudy van Antwerpse strafdossiers in zedenzaken (1920-1940)', *Historica* 30:3 (2007) 22-24.
- 9 Stevens, *Strafrecht*, 27-64.
- 10 Stevens, *Strafrecht*, 49-64.
- 11 Stevens, *Strafrecht*, 155-188.
- 12 A. Adam, *A History of Forensic Science: British Beginnings in the Twen-*

tieth Century (Abingdon 2017) 22-25; K. Velle, 'Medisch onderwijs en de professie: de gerechtelijke geneeskunde in België in de 19e eeuw', *GEWI-NA/TGGNWT* 16:3 (2012) 171-186.

- 13 Tuybens, *Verloren Intimiteit*.
- 14 Bates, *Sexual Forensics*, 25-50; Tuybens, *Verloren Intimiteit*, 63-73.
- 15 Bates, *Sexual Forensics*, 120.
- 16 M. Harvey en M. Koss, *The Rape Victim: Clinical and Community Interventions* (Newbury Park 1991) 30.
- 17 RAB, *HA ANTW*, 3296: zaak Catteeuw en Desaever.
- 18 Velle, 'Medisch onderwijs en de professie'.
- 19 W. Ruberg, 'Hysteria as a Shape-Shifting Forensic Psychiatric Diagnosis in the Netherlands ca. 1885-1960', *Gender & History*, 2022 <https://doi.org/10.1111/1468-0424.12605>; Ruberg, 'Onzekere kennis'.
- 20 W. Ruberg, 'Trauma, Body, and Mind: Forensic Medicine in Nineteenth-Century Dutch Rape Cases', *Journal of the History of Sexuality*, 22:1 (2013) 85-104.
- 21 L. Bergers, 'A Culture of Testimony. The Importance of 'speaking witnesses' in Dutch sexual Crimes Investigations and Trials, 1930-1960', in: L. Bergers, P. Dirven, W. Ruberg and S. Serrano Martínez (red.), *Forensic Cultures in Modern Europe* (Manchester 2023) 49-70.
- 22 J. Art, 'The Cult of the Virgin Mary, or the Feminization of the Male Element in the Roman Catholic Church? A Psycho-Historical Analysis', P. Pasture en J. Art, *Gender and Christianity in Modern Europe: Beyond the Feminization Thesis* (Leuven 2012) 73-83.
- 23 RAB, *HA ANTW*, 3157: zaak Van Nuffel Carolus.
- 24 Tuybens, *Verloren intimiteit*, 63-73.
- 25 RAB, *HA ANTW*, 3157: zaak Van Nuffel Carolus.
- 26 J. Bourke, 'Sexual Violence, Bodily Pain, and Trauma: A History', *Theory, Culture & Society* 29: 3 (2012) 25-51.
- 27 RAB, *HA ANTW*, 3296: zaak Meerbergen Petrus (1921).
- 28 O. Moscucci, *The Science of Woman: Gynaecology and Gender in England, 1800-1929* (Cambridge 1993) 114-127.
- 29 RAB, *HA ANTW*, 3269: zaak Steenweg Petrus (1920).
- 30 RAB, *HA ANTW*, 3372: zaak Helsen Frans (1923); RAB, *HA ANTW*, 3316: zaak Catteeuw en Desaever (1921); RAB, *HA ANTW*, 3269: zaak Steenweg Petrus (1920).
- 31 J. Carlier, "'De wil tot weten" en de "list van de leugen". Methodologische suggesties voor de historische kritiek van gerechtelijke bronnen met het oog op de studie van seksualiteitsbeleving *from below*', *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 38:3-4 (2008) 297-322.
- 32 RAB, *HA ANTW*, 3195: zaak Seneelen Jozef (1913).
- 33 RAB, *HA ANTW*, 3342: zaak De Graeve Petrus (1922).
- 34 RAB, *HA ANTW*, 3316: zaak Catteeuw en Desaever (1921).
- 35 Bourke, 'Sexual Violence'.
- 36 RAB, *HA ANTW*, 3208: zaak Pieters Jan Benoit (1915).
- 37 RAB, *HA ANTW*, 3157: zaak Van Nuffel Carolus (1909).